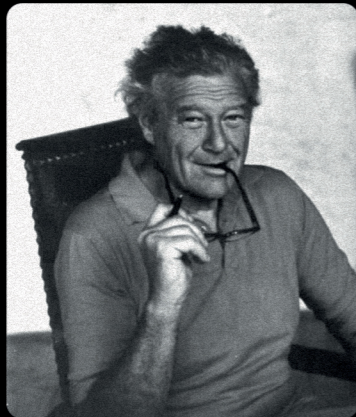

Горноста́й у Чорнополі. маґрібінський роман

КУПИТИ

У міфічному Чернополі, столиці фіктивної Тесковини - за цими топографічними назвами легко вгадуються Чернівці й Буковина, - майора гусарського полку Ніколауса Тільді, який має гіпертрофоване почуття честі, вважають «білою вороною». Ексцентричні ескапади цього новітнього Дона Кіхота, що розгортаються в «маґрібінській» атмосфері міста, де ницість не вважається провиною, завершуються для нього фатально. Автор змальовує нам неповторну галерею людських типів, які нагадують ґротескних героїв Лоуренса Стерна або Гайміто фон Додерера. Роман Ґреґора фон Реццорі «Горностаї у Чернополі», увінчаний 1958 року премією імені Теодора Фонтане, досі залишається знаковим твором німецької літератури другої половини ХХ століття.

Грегор фон Реццорі

Грегор фон Реццорі (Реццорі д'Ареццо) народився 13 травня 1914 року в сім'ї службовця й художника буковинського релігійного фонду Гуго фон Реццорі в тоді ще австрійських Чернівцях. Родина мала старовинне сицилійське коріння. Після навчання в гімназіях Кронштадта (нині — Брашов, Румунія) і Фюрстенвальда (Австрія) був художником-карикатуристом у Бухаресті, студіював гірничу справу в австрійському Леобені, медицину, архітектуру й малярство у Відні. З 1938 року жив з румунським паспортом у Берліні, де почав писати для ілюстрованих журналів й опублікував свої перші романи. Після війни працював на радіо в Гамбурзі, писав репортажі та сценарії, знімався в кіно (зокрема з Бріджит Бардо). На початку 1960-х років оселився в Італії (Тоскана). Чотири десятиліття Реццорі був людиною без громадянства, 1984 року прийняв австрійське підданство. Письменник помер 23 квітня 1998 року в родовому маєтку Санта-Маддалена неподалік від Флоренції.

Денді й бонвіван, жартівник і майстер уїдливої іронії, поліглот і космополіт, чудовий рисувальник і талановитий актор, неперевершений кухар і знавець вина, гострий аналітик суспільних стосунків, один із найтонших стилістів німецької літератури, автор бестселерів, якими зачитувалися європейські інтелектуали, — це ще далеко не повний перелік характерних рис його багатогранної особистості.

До найвідоміших творів Грегора фон Реццорі належать «Маґрібінські історії» (1953), «Едіп перемагає під Сталінградом» (1954), «Горностай у Чорнополі» (1958), «Смерть мого брата Авеля» (1976), «Мемуари антисеміта» (1979), «Квіти в снігу» (1989, укр. пер. з назвою «Вчорашній сніг»), «Каїн» (2001, посмертно). Своєрідним підсумком життєвого і творчого шляху письменника стали книжки «Старече бурчання» (1994) і «Моїми слідами» (1997), засновані на біографічному матеріалі.

У 2020 році в Чернівцях, на чільному місці перед університетською бібліотекою, відкрито бронзове погруддя письменника роботи львівського скульптора Володимира Цісарика.

Горностай
у Чорнополі

Горностай у Чорнополі

Грегор фон Реццорі

Маґрібінський роман

Переклад з німецької
Петра Рихла

ISBN 978-617-614-688-9

9 786176 146889

Bibliothek der deutschsprachigen Literatur
Бібліотека німецькомовної літератури

Меридіан серця

Meridian des Herzens

Gregor von Rezzori

Ґреґор фон Реццорі

Ein Hermelin in Tschernopol

Ein maghrebinischer Roman

Ins Ukrainische übersetzt, mit Nachwort und Glossar
von Petro Rychlo

Горностай у Чорнополі

Маґрібінський роман

Переклад з німецької, післямова та ґлосарій
Петра Рихла

Czernowitz
2024

Чернівці
2024

Реццорі Грегор фон

Горностаї у Чорнополі : маґрібінський роман / Грегор фон Реццорі ; пер. з нім., післямова й глосарій Петра Рихла. — Чернівці : Книги — XXI, 2024. — 424 с.

ISBN 978-617-614-688-9 (паперове видання)

ISBN 978-617-614-871-5 (електронне видання)

У міфічному Чорнополі, столиці фіктивної Тесковини — за цими топографічними назвами легко вгадуються Чернівці й Буковина, — майора гусарського полку Ніколауса Тільді, який має гіпертрофоване почуття честі, вважають «білою вороною». Ексцентричні ескапади цього новітнього Дона Кіхота, що розгортаються в «маґрібінській» атмосфері міста, де «нищість не вважалася провинною», завершуються для нього фатально. Автор змальовує нам неповторну галерею людських типів, які нагадують гротескних героїв Лоуренса Стерна або Гайміто фон Додерера. Роман Грегора фон Реццорі «Горностаї у Чорнополі», увінчаний 1958 року премією імені Теодора Фонтане, досі залишається знаковим твором німецької літератури другої половини ХХ століття.

Видання здійснене за підтримки
Представництва Австрійської служби академічного обміну, м. Львів

Усі права застережено. Відтворювати будь-яку частину цього видання в будь-якій формі та в будь-який спосіб, зокрема електронно, без письмової згоди правовласників заборонено.

© Книги — XXI, 2024, видання українською мовою
© Петро Рихло, 2024, переклад, післямова й глосарій
© Анна Стьопіна, 2024, обкладинка

I.	До феноменології міста Чорнополя	11
II.	Ландшафт Тесковини: префект пан Таранґоліан	17
III.	Опис Чорнополя	28
IV.	Перша зустріч з гусарами; Тамара Тільді та пані Морар	36
V.	Прощання з міс Раппопорт. Панянка Іліуц, пан Алексяну і Настазе	54
VI.	Звіт про бал у полковника Туртурюка.	77
VII.	Метаморфоза картини «прекрасної» війни	93
VIII.	Фольксдойчі: професор Фоєр, пан Адамовський і Шмунцельман	111
IX.	Пан Таранґоліан повідомляє про вимоги до дуелі	133
X.	Про птахів, які живуть понад містами. Історія старого Пашкано	153
XI.	Про міф дитинства: Institut d'Éducation мадам Арітонович — Бланш Шлезінґер і Салі Бріль	168
XII.	Тітка Паулетта відвідує мадам Тільді, батечко Бріль — старого Пашкано.	195
XIII.	Єфраїм Перко; батечко Бріль у лицаря фон Мерореса	220
XIV.	Бланш повідомляє про божевільного поета; пан Адамовський приходить на чай	239
XV.	Пан Алексяну та професор Фоєр вдаються до публіцистики; смерть старого Пашкано	279
XVI.	Великодушність Тані; пан Адамовський відстежує час	295

XVII.	Багато очей: спортивне свято в Чернополі	319
XVIII.	Прощання з дитинством і паном Таранґоліаном	335
XIX.	Пані Любанарова потрапляє до психіатричної лікарні; Тільді стріляє в Настазе.	348
XX.	Кохання і смерть горностає	360
	Маґрібінський кабінет фігур	390
	ГЛОСАРІЙ.	407

*Горностає вмирає,
коли забруднено його шерсть.*

Дідимус Антіохійський, «Фізіолоґус»

Існують реальності, що перебувають поза чи потойбіч нашої дійсності, яка — як єдино відома нам — видається нам єдино суцєю.

Чоловік, дивлячись і плентаючи, виходить із неймовірно галасливої пустелі шинку в непевні ранкові сутінки.

За ризиковано розмитую певністю його рухів — смертельно серйозною парафразою клоуна — можна впізнати закоренілого алкоголіка.

Його лице схоже на кратер сателіта, загубленого в космічних просторах.

У його перевтомленому мозку змішалися рев пивнички, філологічні суперечки, гордощі, приниження, кохання, цитати, масні жарти, ненависть, самотність, побожність, чистота, відчай... Він не відає шляху додому.

Отож він плететься до наступного вуличного перехрестя, яке, наче дві матово-лискучі змії, перетинають рейки трамвайної колії.

Тут він трохи тупцює і відтак, задерши голову, мовби незрячий, обмацує своїм костуром канавки рейок, що ведуть його в потрібному напрямку, — так, як рейки ведуть трамвай.

Гострий кінець костура викидає з рейкових канавок зотліле листя і сміття, камінці, бруд і всіляку гніль; його черевики чалапають по калюжах, скособочуються на горбистій бруківці, спотикаються через вибоїни, зашпортовуються в гальці, загрибають пилуку. Туман вогкою ватою огортає його обличчя, вітер куйовдить пасма, які з-під краю капелюха спадають йому на чоло; солонувата роса осідає на його губах, збирається лоскітливими краплями в кутиках його рота: губка його щік надто жирна й не може ввібрати краплі в себе. Він бурмоче, часом щось голосно промовляє, заводить якусь пісню, перериває її, сміється, замовкає, знову починає щось бурмотіти. Його очі широко розплющені, погляд спрямований поперед себе, як у незрячих; повіки не змикаються, наче повіки богів.

Так він перетинає місто, з одного кінця в інший.

Місто розташоване десь на забутому богом і людьми Південному Сході Європи та зветься Чорнопіль.

Він нічого не знає про реальність міста.

Він не помічає, як воно прокидається; не сприймає, як із шипінням згасає над ним у блідому небі сяйво дугових ламп і як уздовж вулиці, правобіч і лівобіч від будинків, вистрибує простір, який підносить їх із мороку назустріч світанку. Не бачить, як крізь іще темне громаддя міста проступають олійно-пливкі прямокутники освітлених вікон — тут, там, потойбіч. Він не бачить обтягнутих брезентом екіпажів єврейських візників, які гойшливо виринають із темних бічних вуличок, не відчуває важкого, гарячого запаху свіжоспеченого хліба, не чує ні скрипіння селянських возів, які терплячими колонами ліниво просуваються до ярмарку, ні цокання копит їхніх невеличких змучених коней, яких підганяють сюди з рівнин крізь тужливі вулиці. Він нічого не відає про напади сміху нічних сновид, яких проминає, про глухі окрики жандарма, який тільки недавно на службі, тож іще не знає його, нічого не відає про схожі на тіні постаті, що виринають із чорних печер дворів і плентають вулицями до невідомих цілей; про сірчане небо, яке підноситься ввись над кронами дерев Народного парку, мовби небо Страшного суду. Як і не відає про оглушливе вицання рейок першого трамвая, що, описавши петлю, вирушає зі свого депо на *лінію* і простує йому назустріч: кожен наближається до своєї смерті.

Отож він не чує і плаксиво-тужливих сигналів локомотивів далеких потягів, які покидають місто Чорнопіль, щоби самотньо прямувати в якийсь інший загублений край, назустріч іншій самотній, незнаній, тужливо загубленій реальності — адже кожен загублений у своїй самотності, як люди, так і міста.

- I -

До феноменології міста Чорнополя

Якби ви зажадали від мене, щоб я небагатьма словами — як кількість пальців на руці — пояснив вам, чим відрізняється місто Чорнопіль від інших міст цієї землі, то я мусив би сказати: там ницість не вважалася провинною.

Там були, наприклад, багаті й бідні люди, як і скрізь на світі. Багаті були ні багатшими, ні шляхетнішими, ні жорстокішими чи якимись іншими, ніж деінде. Проте бідні жили в таких злиднях, які вам, щасливому синові соціально-гігієнічних умов, годі й уявити. Там існували жебраки — цілі зграї жебраків, які відзначалися такими барвами своїх набряків і гнійників, що якомусь Маттіасу Грюневальду могли б повикочуватися з орбіт очі, а від наростів і каліцтв бідняків сам Ієронімус Босх міг би з'їхати з глузду. Вони з'являлися, як я вже казав, цілими групами, ба більше: вони повзали, плазували, кривуляли й петляли довкола вас цілими зграями, щоб оточити вас, учепитися за вас, видертися на вас, намагаючись стягнути вас у свою нечистоплотну, вошиву ницість. Складалося враження, немовби ти ступив в одне з їхніх гнізд і розворушив їхній рій. Споглядання за ними було малоприємним. Але воно не спонукало жодну людську душу Чорнополя вчинити щось для них або ж супроти них — одне від іншого тут важко відділити, як заведено казати в таких випадках.

Навпаки. Нам дуже чогось бракувало б, якби в нас забрали це щоденне споглядання. У певному середньовічному сенсі воно належало до

картини світу, у якій Господу — мене аж підмиває сказати: на жаль — відведена роль ласкавого Творця. Отож у наших очах вважалось звичним, коли хтось, хто не міг доволі швидко ретируватися від цих нападів, нещадно наступав на обрубки зарубцьованих кінцівок і скорчених від болю напівзогнених торсів — у кожному разі частіше, ніж коли б він в ім'я людяності чи навіть людства вдавався до помітних заходів співчутливої турботи. Естетичні мотиви зазвичай посідали в Чорнополі найостанніше місце.

Ви, либонь, вважатимете це цинічним, і я не стану заперечувати. Щоправда, я міг би сказати, що в Чорнополі, як і деінде, були злі люди, але, безперечно, і добрі теж були; і що злі, імовірно, не були злішими та злиденнішими, аніж деінде; натомість серед добрих точно вдавалося віднайти когось, хто був добрим, наче святий — та що це кажу! — мов янгол. Проте я нічого не знаю про янголів у Чорнополі, якщо не брати до уваги пана Перко, якого називали «янголом емігрантів»; та характеристику пана Перко я б волів залишити на пізніше. Жили, щоправда, підлі душі, які не були ні добрими, ні злими, радше нищими — їх було скільки завгодно: цілі зграї та цілі народності. І скласти собі уявлення про їхню ницість вам буде так само важко, як і про богообраність бідних. Гаразд — їх також не цілували благословенно в чоло, не схилялися перед ними в низькому поклоні, позаяк у їхній надмірній ницості можна було смиренно розпізнати знак обраності. О, ні. Їм наступали на дерев'яні кінцівки чи й на ще вразливіші частини тіла, щойно для цього випадала нагода, — проте їм принаймні залишали їхнє обличчя (і так вони, зрозумійте мене правильно, були вільними у своїй ницості). І хоча при цьому вони не відчували до себе особливого пієтету, але принаймні їм не потрібно було схилятися ще нижче. Вони були такими, якими були, однак такими вони були без вини.

Звісно, все це суперечить вашому доброму смакові, знаю. Але ще раз: про смак у Чорнополі ніколи не йшлося. А з тих, хто намагався підтримувати такі фікції, у кращому разі дивувалися як з екзотів, цебто з певним іронічним підтекстом, який завжди мають напихваті для всього екзотичного. Від них відмахувалися, тільки знизуючи плечима, як від людей без почуття реальності й безнадійно пропавших, дозволяючи дотепникам жартувати з них, — і сміялися із цих жартів, як кому заманеться. А ті,

кого природа нагородила характером, просто уникали всякого товариства й були майже непомітними. Їх сторонилися навіть насмішники.

А це в Чорнополі щось та й означало. Бо якби мені знадобилося назвати другу характерну рису цього міста, то це мав би бути його сміх. Він завжди був тут і вважався певним складником подиху й повітря, напруженою атмосфери, її клекотанням, готовим вибухнути будь-якої миті гірляндами іскор чи великими, могутніми хвилями. Розмаїття нюансів і різновидів сміху неможливо описати. І принаймні в цьому сенсі треба сказати про культуру, хоч і вельми специфічну. Адже сміх у Чорнополі піднесений до рівня справжнього мистецтва, щоправда, народного, справжніше від якого годі й уявити: вкорінене в багату традицію і виплекане до найдрібніших тонкощів, до рафінованості, до надзвичайної пікантності. І водночас кожному зрозуміле та звичне, таке, що струменіло зі свіжого джерела буднів і було настільки природним, наділеним нечуваним багатством живих зв'язків, цебто двозначностей і фривольностей. Ніде у світі, окрім Чорнополя, не існувало цього безпомилкового відчуття стилю, з яким сміх вибухав у великих компаніях, у групах, квартетом, тріо чи дуетом, у перегуку голосів і хорів, який у своїй архітектурній досконалості й завершеності був витонченішим від григоріанського церковного співу.

Зрозумійте мене правильно: я не маю на увазі якісь очисні процеси. Примітивний регіт наївного характеру, який стрясає тіло й душу, можна час від часу почути загостреним слухом і в Чорнополі — але тут ідеться, як я вже казав, про мистецтво, і це цілком природно, що воно врешті-решт саме ставало предметом і приводом. Отож із часом нам нічого не видавалося смішнішим, аніж ті сміхуни, сердечний регіт яких має на оці звільнення від скверни. Ми сміялися витончено, цебто порочно, так що питання про стлумлення сміху чи самозвільнення від нашого сміхового рефлексу взагалі не стояло. Тож стиль нашого сміху визначався не одним із відтінків ревіння, сурмління, іржання, бляння чи мекання, а зубоскальства чи ошкірення, для вигадливих ігрищ якого мова не має, на жаль, жодної назви (вона взагалі не може виразити специфічно людського сміху, помилково запозичаючи його різновиди зі сфери зоології), — аж до того короткого завершального випускання повітря через ніс, при якому більше не чути жодного звуку й заледве можна помітити

якусь міну на обличчі. Позаяк Чорнопіль аж ніяк не був приємним чи гарним містом, зате вважався надзвичайно інтелігентним.

Це, однак, не має означати, що все високе цілковито нам чуже. Існують, як відомо, різні рівні сміховинності, у яких вона сублімується до піднесеності; короткі замикання жарту, які вистрілюють у нескінченність і водночас без чуттєво наснажених феноменів мандрують собі далі — аж до пригорілого смаку озону, з яким вони покидають приміщення, у якому сформувалися. Наприклад, рабинський жарт, виняткова блазенська витівка: це видавалося нам піднесеним і безсумнівно було спроможне підносити нас.

Виходячи із цього, ставлення до дурості відзначалося в Чорнополі найніжнішою природою. Іронічна оцінка екзотичного виражалася тут у майже інтимний спосіб. Великі дурні міста постійно збуджували нове, радісно-жваве подивування, на них витріщалися округленими очима та з роззявленим ротом — де б із ними не зустрічалися, вони давали привід до сповнених насолоди вигуків захвату, мовби чудернацькі страхопуди в кортежі орієнтальних посольств, які підносять володареві світу казкові подарунки далеких правителів. Але водночас вони належали суспільному загалу, були, так би мовити, публічним надбанням громадськості, насолоджувалися її любов'ю, наче міські амулети, й мали ласкаві прізвиська, що їх закваска сатири робила міцнішими, ніж деінде, можливо, якийсь велетенський дзвін, на ймення Пуммерін чи Товстий Ганс, а позаяк вони зрослися з долею міста, то їхній голос і легенди про них знає кожна дитина. Або ж наче особливо могутній, непереможний постріл ватаги ландскнехтів.

Очевидно, останнє порівняння найвлучніше, позаяк місто Чорнопіль і справді оживлене духом, який з повним правом можна було б назвати ландскнехтівським. Наголошую, не солдатським. Пан Таранґоліан, префект Тесковини, цебто найвищий посадовий чиновник провінції та один із найгостріших аналітиків її столиці — імовірно, тому що він був найгалантнішим коханцем Чорнополя, — охоче висловлювався із цієї нагоди.

— Ми, — любив він зазвичай казати, — є громадянами світу таких суперечностей, що супроти нас американці деградують до матеріалістичних

простаків. Тому ми є громадянами світу в найрадикальнішій і найнебезпечнішій спосіб, цебто в нашій безмежній толерантності. Не називайте нас, ради бога, нігілістами. Ми ж нічого не заперечуємо, абсолютно нічого — ось у чому річ. Бо якщо ми не надаємо значення нічому, таки геть нічому, то лиш тому, що надаємо значення всьому. Ми живемо у світі стількох суперечностей, що заледве можемо комусь заперечити. Порядок? Благаю вас — яке ще інше місто можна вважати прихильнішим до порядку, ніж наше? Чорнопіль управляється за моделлю найстрогішої бюрократії, яка — позаяк успадкувала закостенілий бюрократизм світової історії австрійського взірця, супроти якого ми збунтувалися, але за жодну ціну не волиємо визнати це — відтоді стала відверто шовіністичною. Те, що вона залишається практично бездіяльною, позбавленою жодного впливу, лише незначною мірою можна пояснити зграйно узгодженою і доведеною до досконалості системою хабарів, навколо якої так багато галасу. Значно більше це варто приписати бракові спротиву, уляганню керованих, які межують з дивом і позбавляють кожне розпорядження чи офіційний захід не тільки його вістря, а й будь-якого імпульсу. У цьому сенсі індійці Ганді могли б дечому в нас навчитися: іронії. Навіть найпасивніший спротив є все ж спротивом. Але чого ви хочете від міста, яке все піддає суцільному висміюванню? На що сподіваєтеся у світі, де поштивий вундеррабі поступається тротуаром мавпоподібному, зашнурованому в корсет кавалерійському лейтенантові і водночас заплющує очі, *аби не бути введеним у спокусу красою його мундира*; чи в якому народ заледве не силою борониться супроти звільнення брехливого держслужбовця, *бо його обман був надто примітивним, аби заслуговувати кари!* Ви вважаєте це орієнтальним. Ні, це цілком по-європейськи, це бароко. І не тільки у своїй драстичності й образності. Це бароко, адже неодмінну віру в необхідність форм — цебто всякого роду порядку — поєднують із так само неодмінною необхідністю насміхатися над нею. Звісно, зрештою це мусить призвести до катастрофи. Але будьмо справедливими: хіба нам залишається щось інше? Хіба у світі стількох значимостей, рівновартостей, відносностей, які роблять гротеск життям, а життя — гротеском, почуття комічного не є, так би мовити, фізіологічним примусом, як внутрішній тиск у нашому тілі, який тримає нас у тонусі, щоби зносити вагу атмосфери? Ах!..

— Ах! — мовив пан Таранґоліан і описав своєю гарною, обвішаною масивними перснями рукою, нігті якої відшліфовані до форми мигдалеподібних жовтих кігтів, недбалу елегантну вольту, наче цирковий ілюзіоніст, який щойно здійснив свій неймовірний трюк і прагне натякнути, що хоча спритність і не є відьмацтвом, проте вона вельми наближається до переходів у сферу ірраціональних закономірностей. — Ах, я скажу вам так: ми з вами модерні люди. Ми модерні аж до безісторичності. Позаяк черговість погромів, у яких випускаємо свою вітальну — чи, може, краще сказати: смертоносну — напругу, ще не утворює історії. Ба більше: не утворить жодної історії. Ми несемо в нас, а радше за нами занадто багато історії. Існування цього міста становить, згідно з науковими даними, заледве триста років і ховає під своїми дахами все, що прибило до нас кожне переселення народів: від ідей еолійців і пеласгійців аж до Брусиловського прориву. Я б оцінив це в такій пропорції, що приблизно третина мешканців є анальфабетами, а дві інші — принаймні ігнорантами, загалом це становить орієнтовно десять тисячних освічених людей. Тим не менше, усі ми несемо у своїй крові духовний спадок від Евкліда до Айнштайна, від Фалеса до Зигмунда Фрейда. Не знаю іншого міста, яке було б настільки живим, настільки сповненим самоусвідомлення. Там проживає з десяток найрізноманітніших національностей і з пів десятка релігійних конфесій, що люто ворогують між собою в цинічній злагоді взаємної відрази та взаємного підприємництва. Ніде у світі фанатики не є терпимішими, а толерантні — небезпечнішими, ніж у нас, у Чернополі. Ніде у світі сором не є раритетнішим, а наївність — рідкіснішою, аніж у нас. Я вам скажу, що ми є модерними аж до прийдешніх часів. Адже там, де світові глумливих обставин не можна протиставити нічого, окрім піднесеного до глузу існування, — там урешті-решт панує безтурботність, свавільно спрямована проти всього іншого — тільки не проти себе. Сучасність, яка відкидає минуле й майбутнє, але дала обітницю миттєвому Тут і Тепер, ні до чого не зобов'язує. І це значно більше, ніж те, що ви називаєте *amor fati*. Погляньте довкола: як парадокс осілого поселення номадів, це місто значно віддаленіше від піонерського духу перших поселенців, ніж від того, що можна було б назвати *легковажністю святих*.

- II -

Ландшафт Тесковини: префект пан Таранґоліан

К оли вже я розповідаю вам цю історію, то мусите дозволити мені, щоб я принагідно згадував тут і себе, позаяк не тільки її герой і головний персонаж нерозривно пов'язані зі спогадом про наше дитинство (цебто моє і моєї сестри), від неї неможливо відділити й тих осіб, від яких я довідався про всі тонкощі стосунків і взаємин, і я був би поганим оповідачем, якби ви очікували від мене, що, як добрий оповідач, я повністю вмию руки. Подумайте, будь ласка, над тим, що ніхто з тих, хто має щось сказати, ніколи не говорить про щось інше, як лише про себе.

Добру частину нашого дитинства ми проводили, як я вже казав, у Чернополі. Щоправда, більше часу впродовж року ми жили в селі, проте не в той традиційний спосіб, як його зазвичай розуміють, а цілком випадково — колись комусь із нашої родини дісталася ділянка землі; її важко було точно зміряти, це була частина ландшафту, простір якого, що сприймався як щось само собою зрозуміле, було важко окреслити, отож ми не вважали це гідним уваги. Але саме тому агрокультура й не була для нас пристрасною, у якій вкорінені наші сутність і буття, аби, знову ж таки, знайти свій вислід у тому, що надає характерові міцності, а духові — гідної подиву сталості. Тож цю сферу полишали тим, кого вважали

покликаним до неї, — селянам. І якщо ми все ж залишалися там, то це відбувалося з мотивів, які межували майже із самовиправданням — скажімо, апеляцією на пристрасті предків до полювання або на свіже повітря чи добре молоко, які були корисні дітям; або ж, як це було в нашому випадку, — що ми недбало господарювали, постійно були в боргах і не могли претендувати на щось краще. В усьому іншому ми прагнули, щоб перебування там довго не затягувалося, і за першої-ліпшої okazji з легким серцем поверталися до міста.

Попри все, це був ландшафт, метрополією якого вважалося місто Чернопіль, і, можливо, дещо в моїй історії стане для вас чіткішим, коли я бодай кількома словами схарактеризую його.

«На Сході супроти Подільського степового плато відкрита, багата лесом третинна горбиста земля Тесковини тисячоліттями була беззахисною здобиччю варварських кочівників». Це фраза, що її пан Алексяну, який упродовж доволі мінливого, не надто систематичного навчального процесу був нашим домашнім учителем, змусив нас під час першого уроку завчити, щоби при звичаїти до думки, що в наших жилах текла кров даків, римлян, гепідів, аварів, печенігів, куманців, слов'ян, угорців, турків, греків, поляків і росіян. Згідно з такими поглядами, Тесковина була, як це звали, «етнічно вельми змішаною». У XIV столітті тубільні правителі, імена яких звучали для наших вух як прокляття, тож ми їх одразу переймали, — Богдан Сіктірбей наприклад, — заснували так звані воєводства, які, однак, невдовзі потрапили під турецьке верховенство. 1775 року Порта уступила нашу вітчизну Австрії. Спершу Тесковина була прилучена до Галичини, згодом стала самостійним герцогством. Про цю історичну епоху пан Алексяну говорив із відразою.

І все ж вона невитравно ціхувала обличчя цього ландшафту — принаймні для того проміжку часу, у який ми там жили. В осінньому заході сонця там досі був помітний відблиск слави затонулої Подвійної монархії. Широкі зручні польові дороги розтинали сповнені меланхолії простори, мов загади казенної тверезості, — дороги часів *ніших маршів і екстрених поштових станцій*, просякнуті потом, засипані перемеленим пилом, *наче стрічки зі солдатського тикку*, обрамлені рядами тополь, мерехтливі, полишені на гру вітрів, крони яких полюбують соколинні зграї, — вітровіння великого дихання, яке неспроможна була

зупинити недоцільність миттєво вирослих із землі прикордонних дерев, незворушно спрямованих у далечінь, за якою тужили мінорні мелодії пастуших флюяр.

Зблідла чорно-жовта барва митних постів і монопольних табличок у ярмаркових містечках досі нагадувала про часи давно минулих дзвінких закликів до порядку у виконанні гарнізонних сурм і ширяла, наче застрога світської влади, над барвистою метушнею цього краю, наче високі цісарські відзнаки на фламандських звітах перепису населення, будучи ясно й чітко закарбованими навіть у своєму згасанні, навіть у розчаруванні перед лицем надмірно розігрітого драматизму кольорів кокард нових можновладців. Але ці нові можновладці самі виявилися спадкоємцями імперського вальсового блаженства і змушували розчиняти весь розігрітий драматизм у перипетіях «Графині Маріци».

Але з ландшафтами як із людьми, що за своїм обличчям, позначеним прожитим життям, носять іще й інше лице, завжди присутнє в них і яке періодично раптом цілком відкривається: обличчя їхнього майбутнього.

Ось так пори року дивовижно змінювали обличчя Тесковини. Перші сніжні вітри, які приходили зі Сходу та вривалися в млосно тривку блакитно-золоту осінь, як свого часу орди печенігів у мерехтливо розділені колонадами зали візантійського палацу, мали смак Азії. Завжди дедалі частіше один за одним, завжди з дедалі сильнішими поривами, вони перетворювалися на бурю, що невпинно батожила цю місцевість і тривала цілими тижнями, відкриваючи далину, набагато осяжнішу, ніж жовтаві й фіолетові серпанки осінніх заходів сонця, що обіцяли сповнені блиску міста з високими вежами Монсальвачу, замку святого Граалю, фантастичні гори художника Альтдорфера й усміхнено щасливі узбережжя. Ця далина зяяла, мовби страхітлива паща, що готова була поглинути все довкола та сповняла людей неймовірним жахом, який проникав аж до самих кісток.

Найґрунтовніше ми пізнали її з тої метаморфози, що відбувалася з улюбленим нами паном Таранґоліаном, який принагідно навідував наших

батьків. Улітку це була вельми відсвіжна подія. Префект прибував у кареті, поміж задніми колесами якої бігла пара плямистих далматинців. Він був середнього зросту й доволі гладким, тож йому не можна було відмовити в певній імпозантності, особливо коли він, спираючись на плече жандарма, який, наче лейбгусар, усюди супроводжував його, вилазив із начищеної до блиску «Вікторії», ресори якої тоді з одного боку помітно просідали, щоби відтак знову розпрямитися, коли його нога у так само начищенім, як і лак карети — до дзеркальної чорноти, — черевика полишала підніжку повозу. Проте ця офіційна помпа першої з'яви дуже швидко розсіювалася, стерта дивовижно запліснявілим франтівством і сміховинно перебільшеними манерами. Префект фарбував свої вуса й кудлаті брови в чорний, як дьоготь, колір. У контрасті до сталево сірої стерні його постриженого *à la brosse** черепа вони здавалися мовби приклеєними й насправді надавали йому вигляду циркового артиста. Його всіяна, наче разком перлів, щелепа видавалася настільки штучною, що ми постійно побоювалися, як би він її не загубив або, ще гірше, як би вона не стала самостійною і при одному із щедро роздаваних ним світові цілувань дамських ручок не спробувала злобно ті вкусити. Але щелепа була справжньою, так само як і брови, що, незалежно одна від одної, наче дві чорні гусениці, повзали сюди й туди по його чолі та робили його міміку надзвичайно промовистою, будучи, принаймні у своїй густоті, а раніше цілком певно також у своєму кольорі, таки справжніми; так само як і доглянуті, тонко витягнуті на кінчиках вуса, підстрижені з неймовірною акуратністю, закручені з міцного волосся, яке росло під його бульбоподібним носом.

Однак все справжнє і фальшиве було в пана Таранголіана у веселій, хоч і певною мірою тривожній, спосіб взаємозамінним: те, що було в ньому фальшивим, здавалося переконливо справжнім, а справжнє, знову ж таки, мало фатальний присмак фальшивого. Можливо, усе це було пов'язане з його неабияким акторським даром. Невеличкою зміною виразу обличчя він був спроможний дивовижним чином наслідувати людину чи певний людський тип, розмовляв усіма мовами, досконало імітував усі діалекти і вдавався до всіх цих надзвичайних талантів не

з особливою надмірністю, хоч і не надто скупю, а послуговувався ними, дуже суверенно й не втрачаючи при цьому навіть найменшої дрібниці, для оживлення своєї блискучої розмови. Він був майстром вести бесіду й підтримувати розмову, оснащений іскрометним духом, наділений неймовірною пластичністю зображення і ясністю викладу думки, і слухати його було для нас найбільшим задоволенням, навіть якщо тоді ми не розуміли й половини того, про що він говорив. Проте він терпляче зносив біля себе нашу дитячу присутність і щоразу був дуже уважним і ніжним з нами, балуючи нас подарунками, ба більше — своєрідним чином підкуповував нас і поводився з нами як із цілком дорослими та рівноправними.

Можливо, надмірна ввічливість префекта, його перебільшена уважність, а часом і старанність, яка доходила до комічного, з якими він презентував себе світові, могли б привести вас до бажання недооцінити його. Ніщо не може бути помилковішим, аніж це.

Я ще дуже чітко пригадую собі ту посмішку, з якою пан Таранголіан якось говорив про знання людей. «Ми хочемо, — мовив він, — замінити психологією те, що втратили при безпосередньому спогляданні нашого любого ближнього. Водночас ми обходимося з поняттями цієї науки так, немовби нам для нашої щоденної трапези замість ножа й виделки поклали на стіл скальпель і пінцет. Тож не дивно, що ми ріжемо собі губи... Нещодавно мені розповідали про *компенсацію*, коли претензію на велич не можна реалізувати інакше, як пояснивши і применшивши її підлеглим становищем. А що, як усе навпаки? Якщо свідомість переваги є такою неспростовною, що в ній немає жодного сумніву, і тільки з усією необхідністю пробивається погляд, що з такою перевагою не можна жити серед людей. Чи це те, що ми називаємо *християнським смиренням*? Гадаю, ні», — сказав пан Таранголіан, і його посмішка стала театральною диявольською за маскою трьох чорних пишнот вусів і брів понад надто перфектними зубами й важкими очима. «Це була б язичницька мудрість. У християнському світі вона мусить *закамуфлюватися*. Вона мусить ховатися за багатозначною позою блазня чи клоуна — тоді вона ні для кого не є викликом. Обходження з людьми, любі мої, — це не що

* Йоржиком, бобриком (фр.).

інше, як питання ціни, яку ми згодні платити. Здобудьте собі капітал, здобувши знання життя».

Я певен, що пан Таранґоліан думав не про себе, коли говорив, що він, імовірно, значно глибокودумніший, аби не знати й не дати зрозуміти, скільки із цього всього стосувалося його самого, а скільки ні. У всякому разі це було в його манері — дати нам у руки ключ, який відчиняв шлях до заповідника, в який він сам, можливо, не мав наміру входити. І жодної іншої миті він не був небезпечнішим. Він полишав нам вільно вирішувати, яка з кімнат лицаря, знаного під іменем Синьої Бороди, заборонена. Отож врешті-решт залишилося нез'ясованим, як вартувало тлумачити суперечливість його сутності й характеру. Адже танок його афектованих манер важко узгоджувався із його тямовитістю, а його фронтівство — з його надзвичайно важливою роллю державного службовця, якому могли бути довірені й набагато важливіші пости, ніж префектура Тесковини, і водночас, знову ж таки, вони не могли бути відділені від специфіки його особистості — почуття і здатності до щирої дружби, ба й до сповненої любові прив'язаності, яка часто вражала, — поєднувалися в ньому з неймовірною ненадійністю. За своєю ніколи не затьмареною люб'язністю він міг бути небезпечно капризним, і кожен, хто мав добрий привід вважатися інтимним повіреним префекта, мусив коли-небудь довідатися, що за його спиною префект висловлював про нього нищівні судження.

Очевидно, наївно буде сказати, що непевні літні роз'їзди префекта залишалися непомітними. Насправді вони були такими ж помітними, як і його роз'їзди в інші пори року, проте їхня пропорція з іншими його якостями різнилася — іншим був, якщо так можна сказати, розподіл за вагою. Метаморфоза полягала насамперед у вбранні, а достеменно відомо, що наше вбрання, за всіх інших рівних умов, досі є надто зрадницьким вираженням нашої сутності, що справляє також свій вплив на нас самих, цебто тих, хто його носить. Отож, наприклад, той, хто у своєму вбранні надає перевагу англійському покрою і волокнистим, сірим,

жовтим і рожево, як промокальний папір, покрапленим твідовим тканинам, відзначається мимовільним уявленням, буцімто під час поїздок по континенту він є одним із манірних синів Альбіону й відчуватиме в собі також і дещо від їхньої непевної рішучості й нейтральної співучасті, тоді як у краков'ячних чоботях чи в зашнурованій гусарській венгерці він демонструватиме цілком запальний характер.

Літнє ж убрання пана Таранґоліана було середземноморським. Його чесучевий костюм кремового кольору, особливо ж його дуже широкий пояс із ликовим плетивом і накладними шкіряними кишеньками, сполученими між собою тонким, як нитка, ланцюжком золотого годинника, надавав йому чогось урочистого і створював асоціацію з адриатичними променадами й сієстами на готельних терасах у затінку запилених агав: враження помірної екзотики, що спонукає не тільки сприймати, а й переосмислювати. Отож його галантні фрази й чарівні обмовки діяли якщо не надто природно, то принаймні були доречними — як, скажімо, схожий на манери актора Тальмі космополітизм колишнього *драгомана Порти*, який під час вічних канікул державного пенсіонера й заможного левантинця сидить собі перед вуличною кав'ярнею, проводжаючи плавучим у жовтизні важким поглядом хворого на печінку жінок, які проходять мимо, й скручуючи собі до цього вправними пальцями сигарети із запашного тютюну, і носить у своїй петлиці — до своєї панамі і тростини з ебенового дерева з насадкою зі слонової кості — свіжозрошений пуп'янок троянди.

Натомість узимку пан Таранґоліан виглядав колосом і справляв загрозиливе враження. Тільки тепер можна було помітити грубі риси його обличчя з міцними щелепами, які мовби виростали з величезного ведмежого коміра його зимової шуби й на морозі паленіли, ніби гарячий самовар. Його випираючий живіт, який ошадним і здоровим способом дещо притлумлювався літнім вакаційним поясом, здавалося, волів розірвати важке пальто й робив його шорстким, наче товста й колюча свиняча шкіра, з-під якої вилискували акуратні складки його сліпучої білизни,

твердий комірець, жорсткі манжети й начищені до дзеркального блиску черевики зі світлими фетровими петлями, що виступали з них, наче воскова бездоганність каштана з тріснутої оболонки — плід дерева, який, до слова, так пишно ріс у нашій місцевості та який і досі залишився для мене найлюбішим (можливо, тому що його колючі капсули обіймали те, що нашій дитячій фантазії видавалося найбільш компактною іпостассю осені, а водночас і перлиною; можливо, тому що в барабанному дробі їхнього падіння щорічно звучало прощання, яке знаменувало собою щось більше, ніж проминання літа; а, можливо, іще й тому що в марнотратстві цього дощу плодів, цього витрушування чудово змайстрованих природою гладеньких плескачів у свавілля морозного й пустельного світу було щось неймовірно гуманне). Не можу переконливо обґрунтувати цього, та, мабуть, і не треба завжди докладно пояснювати, чому ми щось любимо.

Пан Таранґоліан носив до своєї зимової шуби круглу, схожу на казанок, шапку з навушниками, які на половину своєї висоти відстовбурчувалися, наче пара крил. Вона мала в собі щось архітектонічне, своєрідну суміш купола й пагоди і нагадувала нам глиняні палаци Самарканду та скоцюблено закутаних у свої ватники монголів, які женуть крізь крижані вітри голих рівнин своїх навантажених чаєм яків і двогорбих верблюдів — хіба що замість їхніх гладких вирізьблених, наче зі стеатитів, облич стриміли давні, як тибетські могили, буйні вуса та пекельно-чорні брови префекта, відлякуючи нас своїм грізним виглядом.

Гарненькі крапчасті далматинці залишилися вдома. Він прибув на санях, на каблучку яких, наче масивний мохнатий мамонт, сидів, мовби на високому троні, вгорнутий у шубу кучер. Лейбжандарм виглядав порівняно з ним геть нікчемно — синій від холоднечі у своїй жалюгідно тоненькій шинелі, схрестивши руки на грудях і сховавши їх у рукави, підтягнувши плечі догори й закутавши шарфом підборіддя і вуха, він блукливим пташиним поглядом визирав із-за високо піднятого коміра. Латунні гудзики були вкриті морозним нальотом і згаслі. Покірна вдячність, із якою він прийняв чарку горілки, вразила нас, він, мабуть, уже багато тижнів не наїдався досита. Коли ми відтак чули про страждання армії великого цісаря, яка згинула в крижаних степах, про уславлені

полки, віддані на поталу крукам, тоді як невеличкий загін загублених, опираючись бурі, досі шкандибає до далеких лісів, то перед нашими очима завжди стояв лейбжандарм префекта, який навіть улітку зі своєю лискучою гостроверхою каскою приносив нам щось від поривного блиску воїна. Отож трагедія того воєнного походу завжди здавалася нам перемогою біляво-сірої безбарвності над найбільшою барвною насолодою, символи якої — увінчані орлами знамена — покинуті там, звіяні снігом і збляклі від морозних вітрів.

Ще натужніше, аніж його величезний кучер, розповивався пан Таранґоліан із ведмежого лігва своїх шуб, утеплювальних мішків і ковдр, які жандарм спішно намагався стягувати з нього і часом робив це своїми замерзлими пальцями так невміло, що той приходив у відчайдушну лють і зрештою здирав усе, немов шкуродер, який знімає шкуру із забитого звіра. Коли ж префект якоюсь мірою був уже звільнений од цих оков, тоді він важко підіймався і, крехтячи від морозу льодовикових часів, клав свою пишно увішану перснями руку жандарму на плече, щоби, встаючи, опертися на нього, і його неймовірна вага, здавалося, втискала бідного чоловіка у глибокий сніг. Ми спостерігали за цією невеличкою сценою з вікна нашої дитячої кімнати, яке замурували морозні візерунки, в яких ми продмухали вічка для підглядання. Це виглядало так, немовби все відбувалося в мерехтливому зачарованому лісі з пальмовим гіллям, в акантових заростях, орнаментально, як плетиво ілюмінації, вихоплене з дійсності й перетворене на картину, сповнену легендарної гостроти й чіткості: *вельможа й багатій, який спирається на свого слугу-жебрака*. Навіть те, що цей жебрак був солдатом, не міняло для нас свого біблійного характеру, і це тільки збільшувало зраду, яку він чинив у наших очах, вкриваючи ганьбою свою голову, підв'язавши під своєю каскою підборіддя і щелепу жіночою ганчіркою шарфа, мовби той, хто страждає від зубного болю. Цим для нас у дуже пам'ятний спосіб відкрився погляд на немилосердну справедливість світу, щоправда, ми не могли пояснити собі, чому та в якому сенсі. Отож ми очікували появи префекта, щиро радіючи тому, що підкуповувало нас у ньому, але водночас і з певним страхом.

Цей страх не обманув нас. У всякому разі те, що лякало нас, виявилось інакшим, аніж те, чого ми очікували. Воно виражалося не так у самому нашому давньому другові, як радше в тому, що він полишав після себе: у порожнечі, яка наставала після його візитів. Звісно, що та франтівська елегантність, яка справді пружно й галантно промінилася з нього, віддзеркалюючись, наче свіжий кінський каштан із сибірської оболонки, була настільки перебільшеною, що вона тим паче діяла як карнавальне перевдягання; ми не могли позбутися підозри, що він обрав цю манеру, аби втертися до нас у довір'я або ще гірше — аби симулювати свою урбанність, за якою приховувалося щось небезпечне. Отож його компліменти, його говірливе підтанцювання, його улесливе розшаркування виявлялися іще затхлішими та провінційнішими, ніж зазвичай, особливо коли вони — не знаю, можливо, це спричинено дією великої зимноти, що приморожувала йому щоки й уста, — висловлювалися із майже безапеляційною серйозністю. У такий спосіб справжня важливість його особи, його гострий погляд на речі та його непересічний розум набували чогось небезпечно лукавого й підступного. Але нас, дітей, це зaledве могло налякати. Ми любили префекта й за ненавмисними та сумнівними рисами його особи були завжди схильними припускати ігрові уявлення, які тільки помножували наше захоплення ним. До речі, він підкуповував нас таки недозволенним способом: приносив нам великі коробки надзвичайно солодкої польської карамелі в матових в'ялих гортензієвих барвах, а одного разу, на нашу майже зловісну радість, — одягнуту в пишне мереживо механічну ляльку з розкішними кучерями фантастичної краси, що тримала перед собою пташину клітку, у якій, навсібіч крутячи головою, невтомно співала мініатюрна тоненька зелена вивільга, тоді як лялька регулярно змикала повіки своїх казкових очей, надзвичайно делікатно виставляла пальці лівої руки й, мовби добре вихована модель, закликала в такий спосіб до уваги.

Пан Таранґоліан ніколи не залишався на обід. Він здійснював свою віддалену на цілі милі санну поїздку для шикарних візитів перед полуднем, з'являвся на чай тільки в інтимних друзів і за годину прощався, пригубивши із ввічливості трохи лікеру. Ми знову побачили його в наших

продмухані вічка у плетиві морозних квітів віконних шиб. Він зіперся на жандарма, вгорнувся в шуби й ковдри; велетенський кучер легким натягуванням віжок і коротким цьвохканням батога відразу пустив коней риссю: розчиняючись у веселкових барвах, сани полетіли в крижане плетиво пальмових букетів і акантового листя, і над віддаленими звуками дзвіночків нависла сіра зяюча тиша засніженого краю. Жандарма забрали із собою, наче полоненого. Залишилася тільки незрушно прекрасна й чудово вихована, ніби модель, мереживна лялька з вивільгою, що невтомно співала у своїй маленькій клітці.

До речі, у той час ми нерідко відчували страх, у наших душах іще жив спогад про війну, там і сям по всьому краю були розкидані розбомблені будинки, солдатські могили й мертві коні зі страхітливо здутими животами та задерев'яніло розкинутими ногами, що стриміли в небо, з метушливими мурашками в пустих очницях, немовби коні плакали червоними сльозами. Під час світової війни Тесковина стала ареною жорстоких боїв. Місто Чорнопіль могло похвалитися незвичною славою: упродовж чотирьох років бути шість разів завойованим і знову відвойованим.

— Мої любі овечки, — мовив якимось пан Таранґоліан, — вони хочуть усім віддати належне. І заразом вони такі вірні самим собі... Коли генерал крайових штурмових груп востаннє зробив ворогові зустрічну пропозицію — *ми* мали тоді честь бути цим ворогом, — бій тривав зaledве пів години. Відтак у місто довгими траурними колонами знову ввійшли полонені, ескортовані козаками, і жінки та старигані безмовно стояли шпалерами. І раптом з рядів переможених вояків почувся радісний вигук: «Ріфко, я знову тут!».

Цей анекдот добряче розвеселив усіх, проте згодом він став приводом говорити, що хоча префект і дотепний чоловік, проте загалом доволі тривіальний.

Опис Чернополя

Після всього досі сказаного нескладно уявити образ міста Чернополя. Як і всі живі істоти, міста також утворені з матерії та духу й завдячують своїм характером особливостям їхньої гармонії, отож це тільки питання мистецького способу, чому тут надавати перевагу — зображенню одного через друге чи навпаки, — щоб отримати враження від його атмосфери, як і від природи й сутності його мешканців.

Місто розташоване на річці Володяк, глинисті потоки й замулені лагуни якої з надлишком забезпечували його смородом і незліченними зграями комарів, саме на пагористому кряжі, який у річковій долині стрімко спадав долі. Підйом, що його тут мусив долати двоколіїний трамвай, щоби від вокзалу, розташованого неподалік великого мосту через Володяк, потрапити на Ringplatz, цебто Ринкову площу, був, за багаторазовими запевненнями технічно посвячених, найбільшим з тих, які можна було ще подужати без шестерної гарантії. Пофарбовані в шипшиново-червоний колір і прикрашені міським гербом — Добрим пастухом на блакитному щиті, — ці трамваї походили ще з австрійської ери провінції і за нового панування заледве зазнали якоїсь ґрунтовної репаратури. Отож часом могло траплятися, що одному зі щільно напханих вагонів, які майже лускали від надмірної кількості пасажирів, що зазвичай цілими ґронами звисали з його підніжок і буферів, відмовляли іржаві гальма і він,

уперед або задкома, починав котитися зі схилу, спричиняючи криваве замішання серед кінних екіпажів, запряжених волами возів, галицьких продавців морозива, бродячих собак, селян з перекинутими через плече кошиками з хатньою птицею, євреїв, довгобородих липованів, карпатських гуцулів на їхніх маленьких кониках, місцевих швабів і циганів.

Якщо наблизитися до Чернополя зі сходу, цебто від крутого схилу, що спадав у долину Володяка, то його бляшані дахи окреслювали над ним супроти степового неба доволі монотонний силует, чітко різьблений на найвищому схилі мавританськими зубцями резиденції митрополита, яка, підносячись над кронами акацій, вінчала купол пагорба. На південь і захід місцина поступово спадала й губилася в просторах великої рівнини; на північ гряда пагорбів простягалися вдалечінь і переходила в лісові масиви. Там погляд також не мав жодних перепон. І часом у лінивих вечірніх сутінках східних широт, коли з матової темряви проступали шнурочки світла вуличних ліхтарів, це потворне голе, насильно втиснуте в ландшафт місто знову ставало гарним і сповненим авантюрних обіцянок.

Населення Чернополя було багатомовним, випадково й барвисто змішаним із найрізноманітніших рас, проте певним чином і єдиним. Ті народності, мови, національні строї, які існували поруч на цій землі більш-менш злагоджено, але й чітко розділено та розрізнено, не знали тут індивідуальної радості барв, цивілізаційно затерті й перетворені на людську кашу. Поза межами краю Чернопілля був знаменитий своїми здатними будь-якої миті оголити ножа *мачьорниками* — надзвичайно рішучими аматорами-сутенерами, а також винятково резистентними гонококами, відтак іще своїми єврейськими дотепами, що курсували поміж Ригою та Левантом. Це було, як уже згадувалося, провінційне місто. Про звільнення з-під австрійського ярма нагадував пам'ятник на Ринковій площі, у затінку якого зазвичай дрімала валка фіакрів з виснаженими кіньми й розбійниками-кучерами. Бронзове скульптурне творіння зображало дикого буйвола (який був гербом Тесковини), що з грізно опущеними

рогами топче своїми передніми копитами груди цісарсько-королівсько-го двоголового орла. Вдатні на витівки нічні гульвіси час від часу підвішували йому опалку, а одного разу був заарештований захмелілий студент, коли серед білого дня заліз на цоколь, щоби здоїти буйвола.

Площа мала подовгасту форму. Перед банальним фронтоном ратуші в провінційному муніципальному стилі хлопчачки-газетярі колошматили один одного на вбогій еспланаді, покрапленій недбало виплюнутим соняшниковим лушпинням, наче оперення цесарки. Довкола кіоску на станції трамвая, навпроти пам'ятника байдикували кишенькові злодії, яких кожні пів години розганяв жандарм у коричнево-шоколадному мундирі, однак за якусь мить вони знову збиралися нестримно балакучими групами. Поряд гамселили по приступках своїми щітками чистильники взуття. Потойбіч, понад дахами сусідніх будинків велично стримів у небо купол великої синагоги в орієнтальному дусі злама століть — ніби храм Соломона в сецесійному стилі. Посейбіч на перших поверхах розташовані кредитний та обліковий банки, кінотеатр, галантерейні крамниці, три кошерні їдальні, а також кондитерська «Кохарчук». Перед її дзеркальними вікнами з початком теплої пори року на тротуар виносили столики та стільці. Ця оторочена олеандровими деревцями загорода була місцем зустрічі елегантного світу Чорнополя, вихідним і поворотним пунктом щоденного корсо, яке в ранні полудневі та вечірні години ставило на ноги пів міста, запрошуючи до піших прогулянок.

Якщо ви віддавалися їхньому потокові, то трамвай — *лінія*, як його називали, — прямував собі далі праворуч від вас Головною вулицею, яка й досі підіймалася вгору, повз крамниці, шинки, кредитні й облікові банки, кінотеатри й кошерні харчувальні заклади — аж поки біля невеличкого парку не досягав вершини пагорба поруч будівлі крайового уряду. Там не було браку в характері стриманого й самовпевненого службового аристократизму, який іще довго після розпаду монархії демонстрував архітектурні витвори йозефінського державного управління як твердині справедливого порядку. Відтак кілька сотень метрів *лінія* пробігала під кронами могутніх каштанів повз високі залізні штаби огорожі, за якою розташовувався клейнод давньослов'янського церковного

будівництва — щедро прикрашена чудовими фресками базиліка Святого Мирона Чорнопільського. Огорожа мала захищати її від знищення й осквернення. Із зеленого затінку дерев червоні вагончики знову із дзвоном гримотили в яскравість широкої міської магістралі та зрештою зупинялися перед офіцерським казино, східцеві тераси якого лежали навпроти головного входу до Народного парку, а далі вагончики прямували вже тільки однією колією, що розгалужувалася двома роз'їздами, до кінцевої станції на південному краї міста, де спортивні клуби «Мірчеа Добош», «Турнфатер Ян» і «Маккабі» впиралися в широкий простір кавалерійської казарми, а дещо збоку й ізольовано, за міцними мурами, вмонтилася сіра споруда міської божевільні.

Багато років ми пристрасно мріяли, щоби нам хоч один-єдиний раз дозволили піднятися в червоний вагон *лінії* і проїхатися в ньому бодай на коротку відстань, але нам довелося терпляче чекати, доки наше бажання нарешті здійснилося — я вже й не пам'ятаю коли. Бо це трапилося, як-то часто буває, тільки після того, коли наше бажання вже втратило всяку звабу. Отож і радість від його сповнення якщо й не вивітрилася цілком, то була, на жаль, геть знецінена. Причину цієї заборони варто шукати, до речі, не в тій небезпеці, яка була пов'язана з користуванням *лінією*, що обмежувалася, однак, крутим схилом від Ринкової площі до мосту через Володяк; вона полягала у прямо-таки маніакальному страхі перед інфекціями, який культивувала наша вихователька, англійка міс Раппопорт.

У нашому домі, щоправда, ніхто не вірив у її британське походження, навіть якщо її англосаксонська сутність у певних рисах була доведена до карикатурності. Бо вона справді народилася не на самих островах, а на Гібралтарі як донька містера Раппопорта, який служив у пароплавній компанії, й однієї англо-іспанки, як про це розповідалось, проте завжди так безбарвно, скупко, крізь зуби, як і належало для кліше англійської Governess. Щоправда, не могло обійтися без того, щоб її дещо складна й не зовсім типова історія походження не виявила тих, хто гадав, що розкусив її, отож у нашому родинному колі її називали просто *єврейкою* і, що найдивніше, під цим іменем її ніколи не плутали з кимось іншим, хоча можливостей для цього в Чорнополі — на бога! — існувало більш ніж достатньо. Так само ревно стежили й за тим, аби вона не мала

жодних контактів із собаками, за якими в нас добре доглядали і яких вона із суто британською пристрасстю дуже любила. Натомість наше виховання було довірено їй у необмеженому обсязі. Найбільшого значення вона надавала тому, щоб відточити вимову нашої англійської, яку вона називала *The King's English*, отожд завжди викликала в дорослих, які випадково були присутніми під час цього, сповнений поваги жах та іронічні погляди, що свідчили про її монархічний світогляд як про типово єврейську зарозумілість. Водночас її метод був найпростіший і найкращий — вона змушувала нас годинами повторювати одне й те саме речення, і для мене назавжди залишиться незабутнім те, які тонкощі вона була здатна витискати, наприклад, із простого словосполучення: «*Herbert was murdered*»*. Від тону найбільшого обурення, на який здатна тільки англійська гувернантка, через ділову констатацію і до радісного повідомлення — ми проказували під її безмежно терплячим керівництвом усю шкалу емоційних можливостей, з усіма ніжними звуковими коливаннями й затемненнями голосних, де *R* радше вгадувалося, аніж насправді чулося, і немає сумніву в тому, що жодне лінгвістичне вчення не настільки придатне для такого чистого передання англійської сутності, як те, що давало нам змогу зі свіжою наївною безпосередністю сказати: «*Hö 'bätt woas möh 'dädd*»**.

До речі, я згадав міс Раппопорт не побіжно, а щоби підкреслити, що в Чорнополі завжди були окремі райони, у яких англійська гувернантка не мала бути чимось надто ексцентричним. Маю на увазі квартал, забудований віллами, який лежав на північно-західній околиці Народного парку і в якому був розташований і наш міський дім. У всякому разі там надавали перевагу французенкам, і частіше, ніж англосаксонську людину, у тих чудових садах можна було почути стурбований вигук: «*Jacquot, Jacquot, qu'est-ce que tu fais?*»*** — якому відтак відповідав слухняний

* Герберта вбито (англ.).

** Герберта вбито (фонетична транскрипція).

*** Жако, Жако, що ти робиш? (фр.)

голосок: «*Je joue avec les Rochlitzerkinder, mademoiselle!*»*. Щоправда, міс Раппопорт ані на хвилину не губила нас із очей, і якщо в холодні дні вона й дозволяла нам гуляти в саду, щоби завершити наш *exercice*, — сама залишалася в домі, позаяк сонячний Гібралтар зробив її дуже чутливою до холоду, — то ми мусили тягнути за собою маленькі візочки, щоб вона могла стежити, де ми є і чи перебуваємо в постійному русі.

Але я залишив вас на Ринковій площі перед кондитерською «Кохарчук» з наміром спокусити вас метушною фланера й нестримним потоком корсо, який зліва невпинно струмує по колишній Герренґасе (тепер перейменованій на бульвар Янку Топора — героя, подвиги якого наскільки маловідомі, що не варто забивати собі ними голову). Ви можете випасати там свої очі на фігурах автентичних єврейок, врода яких не поступається красі біблійних Естер, Юдіт або Саломеї, на жінках, ніжні контури ліній яких могли б належати Бердслею, а квітування плоті — Енґру; на схожих до кішок польках майже водянистої білявості й гарячої, аж до білого жару, пристрасі в маленьких скупих устах; на мигдалеоких вірменках зі шляхетними профілями пустелі, прекрасними гладкими шиями й гордими голівками, що плавно погойдуються, наче голови верблюдів, які недбало ступають у караванному ритмі; або на румунках, над тугою яблучною свіжістю яких темний пушок багатообіцяльно поглиблював звабліві тіні. Це було неймовірне змішання рас, навіть якщо не самої крові, то принаймні різних потенціалів душ, яке творило чудеса. Тут були юнаки шляхетних чоловічих пропорцій на кшталт Марка Антонія поряд з повними жіночої зваби янгольськими голівками, пишна розкіш кучерів яких утворювала чорні, мов ніч, обрамлення для прозорих облич прерафаелітів — проте як один, так і другий, як одна, так і друга спілкувалися тут однаково гортанним, різким, геть вульгарним діалектом, який забарвлював кожну мову, що нею говорили в Чорнополі, і який знаходив своє музикальне виправдання, якщо так можна висловитися, хіба у пласкому поривчастому тоні, що його він надавав дотепам і грубим жартам.

* Я граюся з дітьми Рохліцерів, мадемуазель! (фр.)

Якщо ж ви належали до *jeunesse dorée** міста, то не залишалися надовго самі, а знаходили рівних собі, скажімо, перед готелем «Білий орел» чи перед рестораном канапок «Лукулл», де люди гуртувалися в так звані *пачки*. Це були доволі ефемерні братства, які, хоч і тонко стратифіковані між собою, не мали жодної іншої суспільної функції, окрім щоденного спільного фланеру бульваром Янку Топора. До полудня ці групові об'єднання молодих нероб — студентів, які студіювали все й нічого, дітей заможних батьків, дармоїдів, красунчиків і схожих на ляльок лейтенантів гарнізону — вичерпувалися в короткій прогулянці, після якої всі знову розбігалися. Вони розділялися, щоб «пригубити» до закуски в «Лукулл» чарку сливовиці чи поласувати в «Кохарчука» морозивом або ж випити склянку так званого щербету. Увечері ці зграї проциндрювали час під барвистою світловою аркою ресторану «Трокадеро», біля вітрин, у яких були виставлені фотографії аргентинських, французьких чи російських зірок танцю, недбалими поглядами знавців споглядали за тим, як ця дивовижна колективна метушня з регулярністю двох щоденних припливів і відпливів струмувала з домівок і вулиць на корсо Герренґасе, з базіканням і жартами прогулюючись крізь сизо-блакитне смеркання. Згодом ці мисливські товариства з двох чи трьох осіб розділялися і починали принохуватися до гарної здобичі, яку для себе перед цим обрали.

Бульвар Янку Топора відходив від *лінії* спершу під гострим кутом, проте відтак легкою дугою наближався до неї, щоб біля офіцерського казино знову з нею з'єднатися. Тут корсо звертало. Хто, однак, мав більший апетит, той продовжував полювання і прогулянку аж до Народного парку, на широкій головній алеї якого можна було зустріти масу плебеїв. Там метушня була ще відчутнішою. Часом вона ламалася й утворювала тяглиці, натикаючись на ряди рутенських служниць, які ходили строгим маршовим кроком, узявшись за руки по шестеро. Розпустивши спідниці своїх барвистих народних строїв, вони гейби орали землю, наче колхідські бики під орудою Ясона; інколи їхні ряди розривалися під загальну тисняву, лемент і шттовханину. Те, що переливалося через край або вже

шукало усамітнення, губилося в розгалужених бокових стежках у затінку високих живоплотів.

У центрі парку розташовувався павільйон, де зазвичай грав військовий оркестр, біля якого завжди тісно товпилися роззяви. Довкола яскравих дугових ламп, різке сліпуче сяйво яких поглиблювало навколишні сутінки й листя каштанів, у якому вони ховалися, утворювалися прозорі світло-зелені острівці, а за ними, мовби вирізьблені з чорного заліза, кружляли міради жуків, нічних метеликів і тлі. Солдати тинялися по двоє, схрестивши товсті пальці своїх важких селянських рук, як боязливі брати, з повагою і тугою дивлячись на капралів, які обходилися з дівчатами згідно зі своєю усталеною, діловою, звиклою наказувати манерою і наспівували при цьому, жуючи стебло гвоздики або вставивши полум'яну квітку за вухо під картузом, своїх тужливих пісень. Із густих заростей линули ніжні зітхання. Місто Чернопіль налічувало в ті часи майже сто тисяч мешканців, добра частина яких цілком певно завдячувала своїм походженням густим ясиновим і бузковим куцям цього просторого й так великодушно виплеканого парку.

Ось те, що я хотів розповісти вам про арену подій, які відбуваються в нашій книжці. Вас, безперечно, здивує, що вони зумовлені пригодою, якої можна було очікувати де завгодно, але не тут, — цебто викликом на дуель із найжорсткішими умовами, з армійськими пістолетами й дистанцією в п'ятнадцять кроків. Дух мови цього місця здатен висловити особливість такого випадку з неповторною лаконічністю — у звороті, який виражає все й нічого: «Саме в Чернополі!».

* Золота молодь (фр.).

- IV -

Перша зустріч з гусарами; Тамара Тільді та пані Морар

Дивовижним героєм та ініціатором цього двобою на життя і смерть — який, до речі, так ніколи й не реалізувався — був такий собі Тільді, точніше майор Ніколаус Тільді де Солонта і Верошаза, угорського походження, як свідчить уже саме ім'я. Його історія здається мені вартою кількох друкованих аркушів, позаяк він належав до того вимерлого типу людей, які самі кують свою долю. Адже долі стали нині такою ж рідкістю, як і люди з характерами, а останні, знову ж таки, стають рідкісними настільки, наскільки замість поняття «характер» нині повсюдно вживають поняття «особистість».

А проте майор Тільді був людиною характеру надзвичайно непростого й упертого. З непохитними принципами й обов'язковістю релігійної обітниці він утримувався від будь-якої участі в тому, що ми зазвичай розуміємо чи хибно розуміємо під збірною назвою гумору. Але для Чернополя це означало лиш одне: серед ста тисяч грішників він був єдиним праведником. Як казав про нього пан Таранґоліан, «біла ворона — це в будь-якому разі певний монстр. У світі, подібнім до нашого, він мусив бути осміяним...».

Отож ви маєте в мені вельми стриманого портретиста нашого героя, позаяк мушу зізнатися, що мені ніколи не вдавалося сприймати його

інакше, як у просвітленні першого, по-хлопчачому великого, схильного до обожнювання кохання, яке належить до найчистішого, на що здатна наша душа. Воно мало залишитися єдиним коханням з першого погляду, яке коли-небудь опадало на мене, і його джерела годі обґрунтувати. Бо ж те, чи нас вабить щось близьке нам, чи, так би мовити, щось цілком протилежне, чи надаємо ми постави нашим вродженим образам, чи ж образи формують нашу схильність, яку ми віднаходимо в інших образах, завжди залишиться таємницею. Ніщо не спроможне пояснити того пристрасного захоплення, яке ми, будучи дітьми, таємно — оскільки воно не є посередницьким — виявляємо якійсь людині, яка не обмовилася з нами жодним словом, і жоден наступний досвід, ба навіть час неспроможні зруйнувати його. Одного дня ми побачили гусара, який їхав верхи, упізнали його й закохалися в нього.

Ми побачили його, як це незабутньо закарбувалося в моїй пам'яті, саме в той день, коли вперше після війни повернулися в нашу міську віллу. Однак це, безперечно, ілюзія. Надто багато чого свідчить про те, що ми бачили його раніше, цебто відразу після закінчення війни, і найперше тут постає наше знайомство з домом і садом — бо ж заledве ми народилися, як нас забрали в сільську місцевість, — а відтак пам'ятаємо, що, коли він верхи проскакав повз нас, стояла зима, тоді як ми, і це достеменно відомо, повернулися до міста тільки на початку літа. Проте я охоче тримаюся цієї ілюзії, позаяк вона підтверджує, що спомин про той дім і його сад, який є для мене вельми цінним, геть невіддільний від болісного ошасливлення, що знову охоплює нас, коли ми викликаємо в пам'яті певні картини нашого дитинства.

Сад був захищений від вулиці залізною огорожею. Кам'яний цоколь з піщанику простягався від невеличкої сторожки — так званої *хатинки двірника* — в обидва боки аж до живоплоту сусіднього помістя, а з цоколя виростили високі штаби, що завершувалися загостреним листям і були з'єднані між собою двома залізними ребрами. Огорожа нагадувала рівний шерех чудових списів, форма й строгий порядок яких викликали в нас захоплення. Мушу сказати, що я і сьогодні майже тілесно відчуваю неабиякий чар, який відходив від гармонії цього увінчаного

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ